

Edebiyat, İletişim ve Toplum İlişisini Kurmaya Katkı Sağlayan Öncü Yaklaşımlar

Pioneer Approaches Contributing to Making Connection among Literature, Communication and Society

İbrahim Hakan Dönmez, Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-Posta: ihdonmez@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Edebiyat Sosyolojisi,
İletişim Sosyolojisi,
Toplumsal Gerçeklik,
Metin,
Kurmaca.

Öz

Bu çalışmada, edebiyatın sosyolojik analizlerinden başlayıp bu analizlerin kapsamının medya metinlerine uzanmasına katkı sağlayan süreçteki literatür zincirinin ilk halkaları ortaya konmaya çalışılacaktır. Edebiyattan sosyolojik açıdan yararlanma arayışı edebiyatın doğuşundan itibaren hep var olmuştur. Sosyal bilim alanında çalışan akademisyenler edebi metinlerin içeriğinden yararlanabilmenin yollarını keşfetmek için kafa yormuşlar ve bu çabanın sonucu elde edilen birikim bu gün haber, reklam, sinema gibi her türlü kitle iletişim medyasında yer alan metinleri kapsayacak genişlikte yol gösterici bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Bir metnin gerçek öznesinin yazarın kendisinden ziyade, yazarın ait olduğu toplumsal grup olarak görülmesi, yani dil ve kültürün metnin şekillenmesindeki payının vurgulanması, metne bir röntgen filmi gibi bakılarak ait olduğu toplumsal yapı ile ilgili ipuçları vereceği anlayışını doğurmuştur. Medya metinleri üzerinde sorduğumuz pek çok sorunun ilk başlarda edebi metinlere sorulduğunun bilinmesi, edebiyat ve toplum temalı çalışmaları anahtar bir noktaya getirmektedir. Bu nedenle iletişim çalışmalarına yönelen araştırmacıların işe kurmacadan başlamaları ve kurmaca ile gerçeklik iddiasındaki medya metinleri arasında, dilbilim çalışmalarından da yararlanıp bir köprü kurarak zorlu patikayı takip etmeleri gerekmektedir. Bu çalışmayla bu gün yaygınlaşmış olan farklı yöntem ve metotlarla medyaya yönelik analiz yaklaşımlarının meşruiyet temelleri daha açık olarak görülebilecektir. Bu kapsamda edebiyat ve toplum ilişkisine iletişim boyutuyla katkı sağlayan yazarları içine alan literatür ele alınmıştır.

Keywords:

The Sociology of
Literature,
The Sociology of
Communication,
Social Reality,
Text,
Fiction.

Abstract

This study is an attempt to reveal the first steps of the literature chain contributing to the process starting from sociological analysis of literature towards extension of these analyses' extent including media texts. Search for benefitting from literature has existed since the birth of literature. Social scientists have thought over the ways, how to benefit from the contents of literary texts; today the acquired knowledge as a result of this attempt has provided with a wide pathfinder literature consisting of texts in mass media such as news, advertising, cinema. Accepting the real subject of a text not the writer but the writer's social group, in a sense emphasizing on the effect of language and culture in shaping a text, the text has been started to be thought as radiography to give info about the social structure it belongs to. To know that the question today we ask on media texts, once initially asked literary texts, makes the studies on literature and society crucial. Because of this reason the researchers who are inclined to communication studies should follow a compelling path: First they should begin with studying fiction and then should lay a bridge between the media texts, which claim of fiction and reality, by taking advantage of studies on linguistics. It will be possible with this study to be aware more clearly of the legitimacy foundations of the media analysis approaches rooted various methods and techniques used widespread today. Literature including the writers who contributed to the relationship between the literature and society is analysed in this study.

Araştırmacı Orcid ID : <https://orcid.org/0000-0002-7107-1020>
Geliş Tarihi : 15.05.2020
Kabul Tarihi : 26.05.2020

Giriş

Kültür içindeki rollerle sürekli tekrarlanan tutumların kodlanmış halini bünyesinde taşıyan edebiyatın bir sosyal bilimci için, daha da daraltacak olursak iletişim sahasında çalışan bir sosyal bilimci için ne ifade ettiği sorusu henüz tam olarak enine boyuna tartışılarak belirgin bir çerçeve içerisinde ortaya konabilmiş değildir. Elbette biz iletişimciler için ilham verici, ufuk açıcı sayısız çalışma mevcuttur. Örneğin “Edebiyatın katıksız tanıklığı olmaksızın” der Richard Hoggart “toplum uzmanı toplumun bütününe karşı kör olacaktır” (Hoggart, 1966: 277). Çünkü her metnin arkasında kültür içerisinde şekillenen bir dil sistemi mevcuttur (Bahtin, 2001: 337). Toplum uzmanlığı içerisinde yer alan iletişimci için kurmacanın değerine ilişkin yaklaşımlar sınırlı açılardan, sınırlı amaçlarla ve tartışmaya açık sonuçlarla karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmaların tartışmaya açık olması elbette medya metinleri ve edebiyatın bir arada anılmasının doğurduğu zorluklardan kaynaklanmaktadır. Kurmaca alanındaki edebiyat ile sosyal gerçekliği aktarmayı vadeden medya metinlerini benzer kefelere koyup sosyolojik çıkarımlarda bulunmak, günümüzde artık daha anlaşılabilir görülmektedir. Ancak yine de bu sahada çalışan akademisyenlerin görevinin oldukça çetin olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Nitekim edebiyat ve sosyal gerçeklik konusuyla öyle ya da böyle uğraşmış her araştırmacının çalışmalarında aşağıda değinileceği üzere bir yakınma görmek mümkündür.

Bu çalışmanın iddiası edebi metin ile medyadaki herhangi bir haber metninin gerçek dünyaya ilişkin olay ve olguların, bir öznenin zihninde yeniden canlandırılarak, kırılarak temsil edildiği dilsel örüntüler olduğudur. Bu anlayışın ortaya çıkmasında, edebiyatın sosyolojik yönüne odaklanan düşünürlerin ortaya koyduğu yaklaşımlar önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlayış dikkate alındığında her ikisi de, yaşam deneyimleri ve insani ilişkiler neticesinde, farkına vararak ya da varmadan öznelere şekillendiren, bütünsel bir dünya algılama pratiği olan dilden ve kültürden bağımsız olamayacağı görülecektir. Edebiyattan, haber metnine kadar herhangi bir metnin toplum ve kültürü anlamaya yönelik araç olarak görülebilme gerekçesini açıklamada kullanılabilecek en ikna edici argüman belki de “Dünyada hiç kimse, düşüncelerini içinde yaşadığı zamanın dil denen giysiyi sırtına geçirme biçiminden tümüyle bağımsız kılamaz” (Musil, 1993: 71) İfadesidir. Musil’in bu ifadesini kabul ettiğimiz takdirde metni oluşturan failin iradesi ne yönde işlerse işlesin mutlak bir belirleyici unsur olarak ele alınamayacaktır. Kimsenin, yazdıklarının ne kadarının düşündüklerine tam olarak uyduğunu bilme şansı olmayacaktır. “Yazma eylemi sırasında insanların sözcükleri çarpıtmasından çok, sözcüklerin insanı çarpıtmaları söz konusu olacaktır” (Musil, 1993: 71). Her tür yazılı metin için geçerli olan bu çarpıtma, dünyayı algılayış biçimiyle ilişkilidir. Toplumsal gerçekliği metinde arama o yapıya ilişkin bilişsel şemaların metni belirlediğini kabul etme anlamına gelmektedir. “Beden, toplumsal dünyada ama toplumsal dünya da bedende” ise, “bizzat dünyanın yapıları failerin onu anlamak için hayata geçirdiği yapılarda daha doğrusu bilişsel yapılarda mevcut” olacağından metni biçimlendiren asıl unsur olarak yazarın iradesinin yanında dikkate alınmak üzere hep duracaktır (Bourdieu, 2015: 182). İşte bu kabul, kültür ve topluma ilişkin çalışmalarda hem edebiyatı hem de medyayı bir analiz evreni olarak benimsememizi sağlamaktadır.

Bu çalışma, edebiyatın sosyolojik analizlerinden başlayıp bu analizlerin kapsamının medya metinlerine evrilmesine katkı sağlayan süreçteki literatür zincirinin ilk halkalarını serimlemeyi amaçlamaktadır. Böylece bu gün yaygınlaşmış olan farklı yöntem ve metotlarla medyaya yönelik analiz yaklaşımlarının meşruiyet temelleri daha açık olarak görülebilecektir. Medya metinleri üzerinde sorduğumuz pek çok sorunun ilk başlarda edebi metinlere sorulduğunun bilinmesi, edebiyat ve toplum temalı çalışmaları anahtar bir noktaya getirecektir. Bu nedenle iletişim çalışmalarına yönelen araştırmacıların işe kurmacadan başlamaları ve kurmaca ile medya metinleri arasında bir köprü kurarak zorlu patikayı takip etmeleri gerekmektedir.

Bu çalışmada öncelikle edebiyata sosyolojik açıdan ilk yaklaşım denemeleri ele alınacaktır. Zira çokça tartışılmış bazı önermelerin bugün hem edebiyat hem de medya metinleri için aynı oranda geçerli olduğunu görmek mümkündür. Örneğin “edebiyat toplumu şekillendirir”, “mevcut düzeni meşrulaştırıp muhafaza eder”, “gerçekliği çarpıtan ya da kıran ideolojik bir araçtır”, “bir üretilimdir ve üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinden kurtulamaz”, “edebiyat çağının tanığıdır onu yansıtır”, “yazar ve okuyucunun ortaklaşa çabasının ürünüdür”, “bireysel değil bir topluluğun eseridir yani kolektif bir öznenin ürünüdür” şeklindeki tüm iddiaları haber, reklam, dizi, sinema vb. medya içerikleri için de söylemek mümkündür. Bir kısmı eleştirel söylem analizlerinin temelini teşkil eden bu önermelerin ilk başta edebiyat için yapıldığını bilmek, niçin işi edebiyat sosyolojisinden başlatmak gerektiğini açıklamak için yeterli olacaktır.

Edebiyat ve Sosyolojik Öngörü

Edebiyat özgürlüğü sayesinde istediği her şeyi bünyesine katabilmektedir. Ancak bir disiplin olarak kendisini tanımlayan sosyoloji için bu kolay değildir. Edebi bir metne doğru soruların sorulabilmesi gerekmektedir ki edebiyat sosyolojik çalışmaların içerisinde anlamlı bir şekilde var olabilsin. Belki de bu kaçınılmaz işbirliğinin doğasını yıllar önce Barthes ince bir ifadeyle vermişti. “Edebiyat insan bilimlerinin, hangi alanda olursa olsun bugün keşfetmekte olduğu şeyleri zaten bilmektedir; aradaki farklılık, edebiyatın bunları bildiğini söylememiş yalnızca yazıya dökmüş olmasıdır” (Game ve Metcalfe, 1999: 10). Aslında esas sorun bu yazıya dökülmüş olanlardan nasıl yararlanacağıdır.

Edebi metinlerin toplumun gidişatına ilişkin bir öngörü olanağı sağlayabileceği, toplumun kültürel yapısını anlamaya katkı sağlayacağı düşüncesini haklı çıkartabilecek pek çok çalışma mevcuttur. Bahtin (2005), Gargantua romanında, sonraki yüzyıllarda gelecek olan modernizmin 16. yüzyıldaki ayak seslerini işitmiştir. Lowenthal, Knut Hamsun’un romanlarında, Almanya’da hızla yükselecek olan faşizmin meşruiyetini sağlayan argümanlara ulaşmıştır (Lowenthal, 1989: 40-44). Merrill, Robinson Crusoe romanında, yeni siyasetin biçimlenme sürecinde yazılmış, doğmakta olan sömürgecilik deneyiminin öyküsünü okumaktadır (2012: 43-56). Jules Verne’nin ünlü romanı uzak ülkeleri sömürgeleştiren Fransız maceraperestlerinin dünya görüşünü anlamamızı sağlamaktadır (Moran, 1994: 63). Elbette bu eserler açık bir biçimde gelecekte ne olacağını ifade etmezler. Ancak yazarın aktardığı o çağa ait sosyal dünya ya da yazarın yarattığı karakterlerin özellikleri ve bu karakterlerin toplum tarafından yadırganmaksızın

kabul edilmesi, metinde bilinçlice söylenmese bile, neler olabileceğine dair bize ipuçları verir. Bir radyoloğun şeffaf bir plastik levha üzerindeki gölgeleri o konuda uzman olmayan bir insanın göremeyeceği biçimde yorumlamasıyla açıklamak çok iddialı bir benzetme olmasa gerek. Bir röntgen filmindeki bazı yoğunlaşmış koyulukların vücuttaki bazı sorunlara işaret ettiğini düşünürsek, edebi bir metin de bu gözle okunduğunda, bazı kavramsal yoğunlaşmaların topluma ait birtakım sorunların işaretini taşıyabilecektir. Bu toplumsal gerçekliğin olduğu gibi yansımaları, bir fotoğraflama (ki o da gerçeğin mutlak yansımaları değildir) değil, yazarın x ray ışınları gibi zihninde takılı kalanların kırılarak metne yansımalarıdır. Goldman'ın (2005: 13) deyimiyle kültürel eserlerin öznesi olarak izole olmuş bireyleri değil de toplumu alırsak, metni toplumun kendi belirtilerinden kendisine yönelik teşhis çıkartma olanağı sağlayan bir araç olarak görebiliriz. Bu mantıkla yaklaşan bir araştırmacı sanatsal yapının iyi ya da kötü olması ya da endüstri belirlenimi yoluyla güdüp yönetme aracı olması nedeniyle aşağılanmasını kabul etmemesi gerekir. Hatta işte öyle olması ve bunun tespit edilmesi ve toplumun hangi nedenlerle bu sanatı üretip tükettiğinin anlaşılması paha biçilmez değerdedir. Bunu sağladığı için popüler kültür ürünleri (ve tabii ki medya metinleri) ayrı bir değere sahiptir. Bugün akademik sahada artık kabul görmeye başlayan bu anlayış zorlu bir sürecin ürünüdür.

Her ne kadar gerçeklik iddiası taşısa bile, medya metinleri de okur ve muhabir arasındaki karşılıklı etkileşimin, kurumsal ilişkilerin, kültürel yapının etkisinden bağımsız olamayacaktır. Aslında haberler, haber bültenlerinin icadı ve haberlerin birer metaya dönüşmesi sonucu, olguları, öyküleri ve fikirleri bir araya getirmek için yeni bir yöntem, olayları içine toplayıp özümseyebilecekleri bir çerçeve ve sistem sunmuşlardır (Fulford, 2015: 68).

Daha önce habercilik edebi bir uğraştı. Ernest Hemingway, George Orwell, Mark Twain gibi pek çok ünlü yazar mesleğe gazeteci olarak başlamıştır. Gazete olayların öznelliğini gizleyen kurallar çerçevesinde anlatıldığı biçime dönüşmeden önce Hemingway çalıştığı Toronto Star gazetesi için Yunan-Türk mücadelesini anlatan 14 makale yazmış, bunları kurguya dönüştürdüğünde hikâyeye olarak daha etkileyici olduğunu görmüştür (Fulford, 2015: 72-73). George Orwell anlatıyla gerçeklik arasında uzlaşma yaratmaya çalışmış edebi muhabirliğin atalarındandır. Örneğin “Wigan İskelesi Yolu” okuyucuya hissettirmeksizin kurguyla gerçek arasındaki sınırları kaldırarak yazarını hikâyeye dâhil etmiştir (Fulford, 2015: 79).

Kurmacayla barışık haberciliğin yerini alan ve 1960'lara kadar süren nesnel habercilik anlayışı 1960'ların sonlarında, tekrar “yeni gazetecilik” anlayışı ile yer değiştirmeye başlamıştır. Toplumsal olayları ya da suçları konu edinen romancıların eserlerini ifade eden bu anlayış Türkiye’de “röportaj” haberciliği olarak Yaşar Kemal gibi edebiyatçılar tarafından ortaya konmuştur (Özer, 2013). Aslında haber metni her ne kadar gerçeklik iddiası taşısa da gerçekliğin temsilinden ziyade gerçekliğin pek çok etkileşimle var olan habercinin zihnindeki kırılmış gerçekliğin resmidir. Haber metni okuyucuyla diyalogun bir parçası olarak birbirine bağlı somut bir bütünle veya sosyal ilişkilerle oluşmaktadır. Bu da anlam ifade eden her metnin, her zaman toplumsal kökenli olduğunu kabul etmemiz gerektiği gerçeğini bize hatırlatmaktadır. Herhangi bir işaretin, işaret işlevi görebilmesi için öncelikle yorumlanması gereklidir. Başka yaratıkların

inanç ve amaçlarını ise, yine ancak kendi inançlarımıza göre yorumlayabiliriz (Pierce, 1931: 65). Yani asıl işlevi işaret ve simgelerde değil, bunların yorumunu sağlayan kültür kurumlarında aramak gerekmektedir.

Kurmaca Metin ve Toplum

Edebiyattan sosyolojik açıdan yararlanma arayışı edebiyatın doğuşundan itibaren hep var olmuştur. Yine de başlarda edebiyata sosyolojik bakmanın zorluklarından birisi Escarpit'in belirttiği üzere “onun din cinsellik sanat gibi güçlü tabulara sahip olmasındandır” (Escarpit, 2012: 65). Zira kültürlü bir zihin için yazarı profesyonel olarak, edebi yapıtı bir iletişim aracı olarak ve okuyucuyu kültürel ürünlerin tüketicisi olarak ele almak sanki kutsala saygısızlık gibi görülmüştür (Escarpit, 2012: 65). Ancak edebiyatın toplum ile simbiyotik bağı göz önünde bulundurulduğunda toplumsal gerçeklikle bağ kurma arayışından kaçmak mümkün olmamıştır. Çünkü “Roman yazarları ve sosyolojik metinleri yazanlar, dünyayı farklı bakış açılarıyla keşfetmeye çalışsalar da yine de ortaya koydukları şeyler ortak bir kökenin damgasını taşımaktadır. Edebiyat ve sosyoloji daima birbirini beslemiş, verdikleri mesajların içeriklerinde birbirlerine dayanmışlardır” (Bauman ve Mazzeo, 2019: 13). Ancak yine de sosyolojinin uzun süre edebi analiz gibi güç bir işten uzak durmaya çalıştığı da bir gerçektir. Marx ve Engels bile edebi sorunları ele alırken son derece temkinli olmuşlardır. Sosyolojik bir sanat kuramı ortaya atan ilk Marksist olan Plekhanov da edebiyatı yeterince ele almamıştır (Escarpit, 2012:67).

Olmaması gereken üzerinden inşa edilen kurmacayı gerçekliğin nüvesi değil, “sulandırılmış bir kopyası” olarak gören Lukacs'a göre de edebiyat temelde yansıtmadır (Lukacs, 2011: 57). Ona göre, “büyük gerçekçi yazarların yarattığı tipler, yaratıcılarının imgeleminde bir kez kavrandıktan sonra kendine özgü bir yaşam sürdürürler, gelişlerini, gidişlerini, gelişimlerini, alnyazılarını kendi toplumsal ve bireysel varlıklarının iç diyalektiği belirler” (Lukacs, 1987:20). Bu nedenle “yarattığı tiplerin evrimini kendi istemine göre yöneten bir yazar hakiki bir gerçekçi değildir, gerçekten iyi bir yazar bile değildir” (Lukacs, 1987:20). Bu anlayış dikkate alındığında biçimsellik ve öznellik taşıması nedeniyle örneğin Lukacs'ın Proust, Joyce ve Kafka gibi sanatçılara önem vermesi beklenemeyecektir. Aslında Lukacs Kafka'nın edebi gücünü kabul etse de onun alegorik edebiyat algısının bir sonucu olarak özel ile genel arasındaki kaynaşmayı gerçekleştiremediğini düşünmüştür (Şan, 2012:142-144). Bu anlayış daha sonra aşılıp ve kültürel çalışmaların yolunu açan genişliğe evrilmiş olsa da kurmaca ve toplum ilişkisine yönelik zihinsel çabalar olması açısından üzerinde durulmasında fayda bulunmaktadır.

Eagleton, edebiyatın da din gibi öncelikle duygu ve yaşantı ile işlediğini ve bu özelliği ile ideolojik görevi 19. yüzyılda gücünü yitirmeye başlayan dinden devraldığını belirtmektedir (1990: 46-48). İngiliz edebiyatını kastederek 19. yüzyılda devralınan edebiyatı, güçlü geleneksel ideolojik biçim olan dinin can çekişmesiyle birlikte önceden sorgulanamayan egemenliği yok olmaktan kurtaran yeni bir ideolojik biçim olarak kabul edildiğini belirtir.

Marksist eleştirinin temel ilkesinin edebi eseri altyapı ile olan ilişkileri açısından incelemektir. İnsan ve onun yapıtı toplumsal sınıfların mücadelesi ile ayırt edilmiş bir çerçeveye yerleştirilmelidir. İdeolojik açıdan edebi yapıt, bireysel değil ama toplumsal bir olay olan gerçekliğin belli bir bakış açısından görünüşünün (bir grup insan, sınıf, şartlar ya da kendini zorla benimseten düşünce sistemi) ifadesidir. Yazar bu görünüşü düşünür, hisseder ve belirtir. Tarih içerisinde belli dönemlerin kendi yapısıyla örtüşen genel konuları söz konusudur. Örneğin gerilemekte olan sınıflara özgü gerçeğe karşı çıkma veya dünyaya sırt çevirme, egemen sınıflara özgü yaşanan günün haklılığı ve ilerleyen sınıfların yükselişini dile getirme gibi konuları ele alan yapıtın içeriğini yorumlayarak toplumsal karmaşıklık içerisindeki yerini ortaya koymak mümkün olabilecektir (Carlaui ve Fillox (1985: 94-95).

Marksist düşüncede kendini gösteren maddeci yaklaşım gerçek dünya maddi ise onu oluşturan biçimlerin de metafiziki olamayacağını ve zorunlu biçimde maddi gerçekliği yansıtacağı savından yola çıkmaktadır. Buradan yola çıkarak sahte veya çarpıtılmış yansıtma kavramına ulaşılır. Yani ideoloji doğru yansıtmayı engellemektedir. Maddi olarak koşullanmış olan sanatçının zihni de bundan bağımsız olmayan maddi bir işleve sahiptir. Sonuçta gerçeklik ve altyapı bilimsel doğru ölçütüyle birbirinden bağımsız olarak ele alınıp sanattaki yansımaları aslına uygun değerlendirmelidir. Ancak bu maddeci görüş çok basit durumlar için geçerlidir ve gerçek dünyayı nesne (bu anlayışta insan davranışları da nesnedir) olarak ele almaktadır. Bu noktada dünyayı etkinlikten bağımsız sadece nesnelere değerlendiren bu “mekanik maddecilik” anlayışı yerini farklı bir maddeci kurama, maddeci yaşam sürecini insan etkinliği biçiminde yorumlayan “tarihsel maddecilik”e bırakmak zorunda kalmıştır. Sanatsal etkinliğin toplumsal ve maddi niteliğini göz önünde bulunduran dolayım-lama düşüncesi yansıtma kuramına bir seçenek oluşturmuştur (Williams, 1990: 78-80). Bu düşünce içerisinde oldukça yaygınlaşan anlayışa göre dolayım-lamanın öğeleri kaldırıldığında, gerçeklik alanını ve onu çarpıtan ideolojik unsurlar açığa çıkacaktır. Özellikle kitle iletişim araçlarının gerçekliği ideolojik olarak çarpıttığı ve temsil ettiğini göstermeye yönelik araştırmalar bu düşünceden yola çıkmışlardır (Williams, 1990: 81).

Toplumsal pratiklerin sadece insanın dil kullanım özelliğiyle dolayım-lanmış pratikler olduğu kabulünden hareket eden dilbilimin temel önermesi pek çok sahada olduğu gibi edebi yapıtlar üzerindeki çalışmalara da önemli ölçüde etki etmiştir. Maddi üretimi vurgulama yolu olarak değerlendirilen edebiyat toplumsal bir pratik olarak görülmeye ve dil artık araç değil toplumsal pratiğin oluşturucu gücü olarak algılanmaya başlamıştır. Topluluğu oluşturan bütün pratiklerin dil içinde var olduğunu düşündüğümüzde, dili bireyin inşa alanı olarak görmek mümkün olacaktır.

20. Yüzyılda Saussure'den ve Wittgenstein'dan çağdaş edebiyat kuramlarına dek dil devriminin en büyük katkısı anlamın dilde ifade edilen veya yansıtılan bir şey olmadığını, tam tersine dil tarafından üretildiğinin anlaşılmasıdır. Önceden anlamlarımız veya yaşantılarımız olup da bunlara sonradan sözcük buluyor değildir; tersine ancak bir dilimiz olduğu için anlamlara ve yaşantılara sahip olabiliriz. Bu görüş ayrıca birey olarak yaşantımızın da tamamen toplumsal olduğu anlamına gelir; çünkü özel dil diye bir şey yoktur ve bir dili düşünmek bütün bir toplumsal yaşam biçimini de düşündürür.” (Eagleton, 1990: 85)

Edebiyata yönelik yaklaşımları da büyük ölçüde etkileyen yapısalcı yaklaşımın başlıca tema ve savları temel bir çerçevenin sınırları içerisindedir. Bu çerçevenin bir boyutu “dilin yörüngesinden çıkartılması”, diğeri ise “doğruluğun zayıflatılması” dır (Anderson, 2004: 55). Bu süreç yapısalcı veya post-yapısalcı yaklaşım olarak, dilbilim, antropoloji, psikanaliz, siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerden gelen Levi Strauss, Saussure, Barthes, Lacan, Pecheux, Althusser, Foucault, Bourdieu, Derrida gibi kuramcılar tarafından dil, ideoloji, iktidar ekseninde geliştirilerek devam ettirilmiştir.

Bahtin dikkatini, belirli toplumsal bağlamlardaki bireylerin somut söyleyişine (utterance) yöneltmiştir. Dili verili bir yapıdaki tarafsız bölge olarak değil de mücadele ve çelişkinin odak noktası, ideolojik bir çatışma alanı olarak gördüğü için diyalojik yapısı ile ele almayı önermiştir. Sözcükler ona göre her zaman insan öznesinin bir başkası için söylediği ve pratik bağlamda anlamı biçimlenen çok-vurgulu (multiaccentual), anlamı dondurulmamış yapılardır (Eagleton, 1990: 138-139). Volosinov da bütün ürün ve değerlerin bu işaretler yoluyla anlamlandırılması süreçlerini tanımlamak için ideoloji sözcüğünü kullanmaktadır. İdeoloji içerisinde anlam ve değerlerin üretildiği toplumsal yaşantının boyutu olarak ele almak, edebiyat gibi kültür ve dil süreçlerinin öğelerine yaklaşım konusunda önemli bir açılım getirmektedir (Williams, 1990: 60). Bahtin’in göstergelerin maddiliğinden yola çıkması nedeniyle maddeci diyebileceğimiz bir bilinç kuramının temelini oluşturan görüşleri Bordieu, Hall, van Dijk, Fiske gibi pek çok bilim adamının çalışmalarında etkisini göstermiştir.

Barthes başlarda yapısalcı anlayışa uygun bir biçimde, ideolojiyi mitolojinin çağdaş biçimi olarak tanımlamış ve gerçekçiliği edebiyatın bir ideolojisi olarak görerek eleştirmiştir. Ona göre gerçekçi edebiyat toplumsal olarak görece olanı ya da dilin oluşturulmuş yapısını gizler. Barthes yapısalcı düşünceden kopmadan önce sadece biçimsel açıdan olsa da bir nesnel edebiyat biliminin var olacağını düşünmüştür. Ancak daha sonra özellikle Balzac’ın Sarrasine adlı hikâyesine yönelik incelemesi ile birlikte, edebiyat yapıtına sabit bir nesne olarak yaklaşmayı bırakmış ve eleştirmen olarak her türlü bilimsel nesnellik iddiasını sonlandırmıştır. Sonuçta okur veya eleştirmeni tüketici durumundan, üretici durumuna geçiren bir anlayışla metnin belirli bir anlamın, yerleşik gösterenlerinin olamayacağını, anlamın çok katlı ve yaygın olduğunu eleştirmenin aralarından kendi yolunu belirleyebileceği tükenmez gösterenler dokusu bulunduğunu ileri sürerek metinler arasında düzeyler hiyerarşisini reddeder. Böylece artık yapıttan metne bir geçiş söz konusudur (Eagleton: 1990: 158-160).

Bütün edebiyat metinleri başka edebiyat metinlerinden örülmüştür, ancak bu başka metinlerin izlerini taşıdıkları gibi klasik bir anlama gelmez. Çok daha radikal anlamda her sözcük, cümle ve parçanın yapıtı çevreleyen ve ondan önce yazılmış olan yazıların yeniden işlenmesi anlamına gelir. Edebi özgünlük ilk edebi metin diye bir şey yoktur. Bütün edebiyat metinlerarasıdır. Dolayısıyla belirli bir yazının açık seçik tanımlanmış sınırları yoktur: Yazı sürekli olarak yok olma noktasına yönelen yüzlerce farklı perspektif üreterek etrafındaki yapıtlara taşar. Yazara başvurarak yapıt kapalı, belirli kılınamaz çünkü “yazarın ölümü” sloganı modern eleştirmenin artık güvenle kullanabildiği bir slogan olmuştur. (Barthes’dan akt. Eagleton: 1990: 160).

Dilin yapısalcıların düşündüğünden daha değişken bir olay olduğu, salt gösteren ve gösterilen birimlerini içeren açık seçik bir yapı değil de, öğelerin kolayca tanımlanamayacağı, birbiriyle sürekli karşılıklı ilişki ve dönüşüm içinde buldukları

sınırsız bir ağ olduğunun anlaşılması geleneksel anlam kuramlarına darbe indirmiştir. Artık dil kullanılan bir araç değildir aynı zamanda özneyi oluşturmaktadır. Bu anlayış dilin istikrarlı bir bütün olduğu düşüncesinin yanlısamadan ibaret olduğuna işaret etmektedir. Dil içerisinde nefes aldığımız için, hiçbir zaman katışıksız, bozulmamış anlam veya yaşantı olamaz (Eagleton, 1990: 151-152).

Edebiyat, İletişim ve Toplum Arasında Bağ Kuran İlk Yaklaşımlar

Edebiyatın toplumla bağını kurmada ortaya konan argümanlar medya metinlerini de sosyolojik bağ kurma konusunda katkı sunmuş, Goldman, Lowenthal, Hoggart gibi bazı düşünürlerin edebiyatı farklı açılardan değerlendiren yaklaşımları yeni açılımları beraberinde getirmiştir. Hem Lowenthal hem de Hoggart'ın edebiyat ve toplum başlıklı makaleleri mevcuttur. Goldman'ın edebiyat sosyolojisi kitabı ise Raymond Williams gibi pek çok kişiyi etkilemiştir. Bu yazarlar tarafından ortaya konmuş olan öncü diyebileceğimiz yaklaşımları daha ayrıntılı ele almak edebiyat, iletişim ve toplum arasında bağ kurmanın ilk adımı olarak önem taşımaktadır.

Goldman ve Metnin Öznesi Olarak Toplum

Goldman'ın yaklaşımında, edebi oluşum bireysel çabanın ötesinde “birey aşkın özne”nin yani toplumsal bilincin bir etkinliği olarak ele alınmaktadır. Yani edebiyat herhangi bir çağa ve yere ait zihniyetin yazar tarafından ifade edildiği yani egemen dünya görüşlerinin sunulduğu araç olarak görülmektedir. Yazar bu dünya görüşünü yani egemen ideolojiyi kurmaca yoluyla görünür hale getirme işlevini yerine getirmektedir (Şan, 2012: 146-149). “Kültürel yaratının gerçek öznesi izole olmuş bireyler değil, sosyal gruplardır” (Goldman, 2005: 13) önermesinin oldukça tartışıldığını gören Goldman insan topluluğunu, yaratının gerçek öznesi olarak gören bakış açısına sahip bir araştırmacının yazarın işlevini açıklayıp, bunu analizine dâhil edebileceğini ama bunun tersinin mümkün olmayacağını söyler. İddiasının durumunu şöyle bir eğretileme ile anlatmaktadır.

Bir zamanlar, Dünya'nın hareket etmediği ve atılan bir taşın sonsuza dek yörüngesinde ilerleyemeyeceği, anında, karşı çıkılamayacak deneylerle kanıtlanabilirken, dünyanın döndüğünü ya da devinimsizlik prensibini ileri sürmekten daha saçma ne olabilirdi ki? Peki ya günümüzde, kültürel yaratının gerçek öznesi izole olmuş bireyler değil, sosyal gruplar olduğunu –üstelik her kültürel eserin bir bireye yani bir yazara sahip olduğu gözler önündeyken- ileri sürmekten daha saçma ne olabilir? (Goldman, 2005: 11)

Goldman romanın temelde tarih boyunca bir biyografi ve toplumun yaşadığı tüm olayların kaydedildiği bir günlük olduğu kabulüyle; böyle bir günlüğün az ya da çok dönemin toplumunu yansıttığını görebilmek için bir sosyolog olmaya bile gerek olmadığını söyler (Goldman, 2005: 24). Bu nedenle analizler romanın içeriğiyle toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki üzerine değil, romanın yapısı ile bu yapının içinde geliştiği sosyal yapı arasındaki ilişki; yani edebi bir tür olarak roman ile modern bireyci toplum arasındaki ilişki olmalıdır (Goldman, 2005: 24-25). Goldman'ın uzun uğraş sonucu ulaştığı kendi deyimiyle “basit” ama “etkileyici ve gerçekçi” varsayımına göre “roman, piyasa için yapılan üretimin doğurduğu bireyci toplumun günlük yaşamının edebiyat alanındaki yansımasıdır” (Goldman, 2005: 25).

Goldman'ın geliştirdiği kuram önceki yansıtma kuramlarından bir kopuşu ifade etmektedir. Goldman için toplumun edebi eserlerle ilişkisi doğrudan ve pasif ayna yansıtması değil, bir anlama, tarihsel olarak belirlenmiş, insanlar arası ilişki aracılığıyla gelişen ve zor oluşan, tutarlılığı tarihin devinimi ile yeniden tartışmaya açılan bir inşadır (Şan, 2012: 146). Yine de Goldman büyük yazarların, yazmanın saf sosyolojik şartlarına direndiğini ve bu şartları alt etmeyi başardığını iddia etmektedir. Böylece metinlerin anlamı yazarlığın pazar şartlarından bağımsızlaşmış olmaktadır. Sosyo-ekonomik şartların dikte ettirdiklerinden kendilerini bağımsız kılmayı başaramamış olanları ikinci sınıf yazarlar olarak tanımlamayı önermektedir. Sonuçta ona göre sosyolojik şartlar, yazarın çalışmalarına nüfuz etmekte, yapısını ve muhtevasını belirlemekte ve ona geçici bir anlam vermektedir. Örneğin ona göre, Balzac'ın özel dramatik unsurları (suçlu karakterleri, ani ve zalim akıbetler) açıkça 1830 ve 1840'ların Fransız magazin yayıncılığının gelişimiyle ilintilidir (Swingwood: 2012: 111). Kısacası, Goldman'a göre eser somut bir dünya görüşünün anlatımı, evrende var olan nesnelere algılama biçimidir ve dünya görüşleri kişisel değil toplumsal olgular olduğuna göre batı ülkelerindeki ekonomik yapının evrimi ile roman türünün gelişimi arasında bir bağ kurmak mümkündür (Tilbe, 2004: 95-97).

Williams, Goldman'ın şeyleştirme ile ilgili söylediklerinin önemli bir ilerleme olduğunu düşünür. Ancak bu teorik ilerleme olarak gördüğü şey yöntemsel bir tuzağa dönüşme potansiyelini, önemli iç görülerin eleştirel pratiğe çevrilmeden kalma riskini ifade etse de Goldman'ın yapı kavramları ve bilinç türleri arasında yaptığı ayrımları edebiyat incelemeleri ve toplumsal incelemeler arasındaki ilişki açısından önemli görmektedir (Williams, 2010: 31).

Goldman'ın hareket noktası olarak gördüğü yapı kavramı kendi içinde toplumsal olgular ile edebi olgular arasında bir ilişki içermektedir ve bu ilişki içerikle değil zihinsel yapılarla ilgili bir meseledir. Tanımları gereği de bu yapılar kolektif olarak yaratılmaktadır. Williams Goldman'ın bu yapısalcı yaklaşımının temelinde, insan faaliyetlerinin belli nesnel durumlara anlamlı tepki verme girişimi olduğu inancı vardır. Bu tepki gerçek ve kolektif toplumsal ilişki içindeki birey tarafından verilir. Bu anlamlı yanıt örgütleyici, belli bir dünya görüşünü ifade etmektedir. Edebiyatta da anlamlı toplumsal gerçek işte bu örgütlenme ögesidir (Williams, 2010: 36-37).

Goldman'ın genetik yapısalcılık sosyolojisi ya da yeni edebiyat sosyolojisi olarak adlandırdığı yaklaşım gerçek bilinç (zengin ama bütünlükten yoksun) ve olanaklı bilinç (iç bütünlüğe sahip ve azami derecede yeterli) arasındaki ayrıma dayanır. Çoğu edebiyat sosyolojisi Goldman'a göre sıradan edebiyat ile gerçek bilinç arasındaki açık ilişkiye yönelmektedir. Yeni edebiyat sosyolojisi olanaklı bilincin daha temel ilişkileriyle ilgilenecektir. Goldman en büyük edebiyat eserlerinin tam da en bütünlüklü ve en yeterli, en olanaklı düzeyinde bir dünya görüşünü hayata geçiren eserler olduğunu savunur. Bu nedenle ““çevresel ilişkileri”, “içerik ve arka plan arasındaki karşılıklılığı”, “yazar ve okur arasındaki toplumsal ilişkileri”, “özgül estetik nitelikleri”, “bireysel yazarların ve onlar aracılığıyla yaratmış olan toplumsal sınıfın azami olanaklı bilincini gösteren örgütleyici kategorileri ve temel yapıları incelememiz gerekir” (Williams, 2010: 36-37).

Goldman'daki iki kavram Williams tarafından özellikle önemsenmektedir: “kolektif özne” ve “bilincin oluşumunun yapıları”. Kolektif özne kavramı bizi diğer insanları ve doğayı genel olarak görmenin özgül bir yolu olan, ortak özelliklere sahip bir grubu, bireylerin bir ortalamasını alarak gruba indirgeme yerine “bireysel farklarda ve farklar yoluyla görme”nin yoluna götürür (Williams, 2010: 42). Bilincin doğuşunun yapıları bilgi sosyolojisinden daha fazlasının alanına götürür. Çünkü bizi ilgilendiren sadece bilgi değil “tüm o aktif öğrenme, tahayyül, yaratım ve icra süreçleridir.” Williams metnin ötesine onun aktif ve özgül oluşumuna geçmeyi önermektedir (Williams, 2010: 43). Edebiyatı dikkate alırken ilk başlarda hep ihmal edilen şey yazarın toplumsal muhiti olmuştur. Goldman bunu görmüş, birey ötesi öznenin tutarlı dünya görüşünün üretilmesini olanaklı kılan, özneye nesnenin kısmi özdeşliği kavramı üstünde durarak feuerbach'a ve kant'a yaklaşmıştır. Goldman'a göre eser ile toplumsal ekonomik altyapı arasında bir aracılık oluşturan şey dünya görüşü iken, Williams'a göre bu aracılığı oluşturan şey eserlerin üretildiği toplumun koşullarıdır (Sapiro, 2019: 34).

Lowenthal ve Edebiyata İletişim Cephesinden Bakmak

Medya metnlerinin analizine kadar varan uzun sosyolojik çabanın başlangıcı olarak edebi metin analizlerini sayacak olursak, edebiyatın sosyolojik imkânlarını tartışmaya açan ve bunu geliştiren sosyal bilimcilerin önemli örneklerinden birisi şüphesiz edebi metinlerin toplumsal ve tarihsel bağlamı içerisinde yorumlanması gerektiğini savunan Lowenthal'dır. Lowenthal'ın edebiyatı kitle iletişimi analiziyle birleştiren alımlama çalışmalarının öncü örneklerinden birisini yapmıştır. Onun edebiyat üzerine yapmış olduğu bu çalışma Dostoyevski'nin romanlarının Almanya'daki alımlanması üzerinedir. Ayrıca kitle iletişim araçlarına yönelik içerik analizi de iletişim sahasında çalışanlar açısından değerli bir örnektir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'da Dostoyevski'nin yaygın biçimde okunuyor olması üzerinde durduğu makalesinde yüksek kültürün popüler alımlanma biçimini incelemiştir. Lowenthal hem sanat, hem de popüler kültürün ürünlerinin sosyolojik olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre bunlar “popüler kültüre gömülü tutumları açığa çıkartmak üzere kullanılacak iki tür materyal vardır: Pazar yönelimli meta ve hakiki sanat yapıtı”dır (Kejanlıoğlu, 2007: 181-199). Lowenthal sanat ve tüketim ürünlerini birbirinden ayırır da sanat tüketiminin kitle kültürü alanıyla ilişkili olduğunu kabul eder.

Lowenthal edebi metnin, özel bir tarihsel anda hususi bir toplum tarafından kabul edilmesinin yollarını ortaya koymaya çaba harcamaktadır.

1880-1920 arasında Almanya'da orta ve üst sınıfların Dostoyevski'yi kendi ideolojilerine nasıl başarıyla entegre ettiklerini göstermiştir. Lowenthal'ın temel kaynağı, Alman edebiyat eleştirisinde baskın tema bu dönemde Dostoyevski'nin irrasyonelizmine vurguydu. Bu durum çağdaş iş dünyasının ve kapitalist toplumun hızlı büyümesiyle ilişkilidir. Dev ekonomik ve siyasal yapılar toplum tarafından kabul görürse aklın gelişi yoluyla bireyler arasında rekabet ideali eleştirel doğrulama formundan uzaklaşan akılcı olmayan ideallere hürmet edilmesiyle sonuçlanacaktır. Alman eleştirmenlere göre Dostoyevski bir entelektüel karşıtı, mistik dünyadan elini eteğini çekmiş, sosyalizm idealine amansız bir düşman olarak görünmektedir. Romanları, Alman sosyalizminin kurguladığı romanlarda olduğu gibi, topluma yeniden biçim vermek için gösterilen çabalara karşı bir silah olarak kullanılabilirdi. Lowenthal'e göre Dostoyevski'nin böyle algılanışı, bu kırk yıl boyunca Alman toplumunun başına dert olan ve aşırı irrasyonellik, entelektüel karşıtlığı ve Nazilerin Sosyalizm karşıtlığı ile sonuçlanacak derin bilinç bunalımını yansıtmaktadır. (Swingwood, 2012: 112)

Lowenthal'ın özellikle Dostoyevski üzerinde durması, önemlidir. Çünkü Dostoyevski büyük bir yazardır bu nedenle toplumsal açıdan güçlü bir ferasete sahiptir. Lowenthal “sanatçının gerçekliğin bizatihi kendisinden daha gerçek olanı tasvir ettiğini düşünür” (Swingwood, 2012: 113). Her ne kadar bu yaklaşım kitle kültürünün toplumsal bağına şüpheyile bakmayı doğursa da, toplumların doğasını ve bunların içinde insanın durduğu yeri anlamak için popüler kültürün yine de bir statüyü hak ettiğini söylemek gerekmektedir (Swingwood, 2012: 113).

Lowenthal “kitap ve dergi üretim koşulları altında yazar hala bağımsız bir girişimci mi yoksa aslında yayıncısının ve reklamcısının bir çalışanı mı?” gibi öznel ve nesnel yönlerin çakıştığı problemleri asla inkâr etmez. Ama tüm bunların dışında analitik yeteneğe sahip bir sosyologun sadece sosyolojik olarak tanımlanmış edebi malzemenin yorumuyla tatmin olmaması gerektiğini düşünür. Sosyal bilimcinin görevi kurmaca temaları içinde kamu veya kamusal işleyişten uzaktaki güdülerin gizli toplumsal anlamlarını araştırmaktır. Yazarın betimlemeleri, öncelik verdiği yansıtmaları, yalnızlık veya topluluk halinde yaşama durumlarına, ruh halleri ve mimiklere, aşka ve doğaya ilişkin yaptığı özgül değerlendirmesi, bütünüyle son tahlilde bu hayatın dallanıp budaklandığı toplumsal iklim tarafından oluşturulmuş bireysel yaşamın mahrem alanları olarak görülebilir. Ona göre böyle görülmediği, sosyolojik bakımdan verimsiz görüldüğü için edebiyat genellikle sadece özel biçimler ve gelenekler hakkındaki bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır. Lowenthal'ın bu konudaki görüşlerini sınıadığı çalışması Hamsun ile ilgili olanıdır. O Hamsun'un romanlarında bulduğu faşizm öngörüsünde, serseri, bir kuru dal üzerine ve eşinin yumruğunu açması üzerine gözyaşı akıtan acımasız insanı öngörmektedir. Bir bütün olarak Hamsun'un insanoğluluyla ilişkisi konusunda karınca tasvirini örnek verir. Yüksek sosyal amaçlar ve örgütlenmenin bir sembolü olarak, Hamsun tarafından tamamen ters yüz edilen ve bütün insan varoluşunun plansızlık görüntüsü içerisinde üretilen ve liberal yenilikçi literatürde çok bilinen karınca yuvası ile biyolojik karşılaştırma, en ironik olanıdır (Lowenthal, 1989: 40-53). Zaten Lowenthal sanatçının ürettiklerini anlamak için toplumsal ve ekonomik ortamı içinde kavranması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle Hamsun'un romanlarına yönelik çalışması edebiyatın toplumsal analizlerde sağladığı katkıyı göstermesi açısından önemlidir. Örneğin, “Hamsun'un romanlarındaki doğa metaforunun koyutladığı bakış açısı, faşizmde bireyin doğasından, ırkından, “doğal” topluluğundan fazla bir anlamı olmayacağı ve bu üstün güce boyun eğmesi gerektiği anlayışıyla koşuttur” (Kejanlıoğlu, 2007: 181-199). “Oh o küçük karınca yuvası! Tüm sakinleri kendi işleriyle meşgul, onlar birbirlerinin yolunda karşılaşır, birbirlerini iter, bazen birbirlerini ayakları altında ezerler. Başka türlü olamaz, bazen birbirlerini ayakları altında ezerler... “Gayesiz insan ve hayat tablosu anti liberal ideolojinin çemberine usulca yaklaşır (Lowenthal, 1989: 40-53). Lowenthal'a göre karınca yuvası, Hamsun'un yapıtında insan varoluşunun amaçsızlığının imgesine dönüşür. Bu insanların kendi işleriyle uğraşırken birbirlerinin yoluna çıkıp ayağına dolandıkları, birbirlerini iteledikleri, bazen ayaklarıyla çiğnedikleri, süründükleri bir yaşam resmidir (Kejanlıoğlu, 2007: 181-199).

Lowenthal'ın diğer ilgisi, edebiyat ve teknolojik değişim ilişkisi ile ilgilidir. Yayıncılık faaliyetindeki olağanüstü gelişme, muhteşem üretim biçimleri ile hala aşılmakta olan düşük fiyat alanında pek çok düzeyde edebi ürün ortaya çıkartmaktadır. Son birkaç on yılda yazarların elde ettiği ekonomik gelirin, geniş ölçekte yazarın iş gereçlerini

içeren gelişmiş teknik olanaklara atfedilip atfedilmeyeceği ve teknikteki bu değişimin bir topluluk olarak yazarların statüsünü değiştirip değiştirmediği incelenmeye değer olacaktır. Ona göre basılı materyale ulaşım oranının yüksekliği ile eğitim kurumlarının, her yaş seviyesinde bu materyalden kendi kendine yararlanan metotları arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmelidir (Lowenthal, 1989: 47).

Marjinal medyadaki popüler edebiyatın, özellikle çizgi romanların ve belki de yetişkinler ve gençler tarafından paylaşılan diğer benzer bazı eğlence ürünlerinin, doğrudan ve dolaylı sosyal içeriğini çalışmak, şimdiye kadar olduğundan daha fazla, dikkat çekmeyi hak etmektedir. Bu malzemelerin eksiksiz bir içerik analizi, tamamen modası geçmiş durumlardan kaynaklanan fikirler, değerler ve duyguların devam eden anlamları üzerine bir dizi geçerli hipotezle neticelenmelidir (Lowenthal, 1989: 48).

Sadece insanlık dışı ve insanüstü dizilerin perili dünyasının apaçık arkaik ve çocukça güdülerini değil, aynı zamanda, modern toplumun en eski evreleriyle ve özellikle on dokuzuncu yüzyılın daha sakin yaşam tarzıyla birleştirilerek görünür olan değerleri, günlük sefalet veya gündelik eğlence kisvesi altındaki bu malzemeleri de incelemek gerekmektedir. Geleneksel ve saygıdeğer kurgunun ideolojik ve duygusal içeriğine karşı bu tür malzemeyi ölçmede, adaptasyon ve uyum mekanizmalarını öğrenme zarureti ile yaşaması ulaşılamaz ya da tarihsel olarak imkânsız olsa bile mutlu hayaller arasında kalan modern okuyucuların yalpalamasını kavramayı sağlayacak ilave fikir elde edebiliriz. Yetişkin ve yetişkin öncesi içerikleri birlikte ele almak, farkındalık düzeylerinde beğeniler ve nefretlerin sistemli araştırmasını başlatabilecek hipotezler geliştirmeyi mümkün kılabilir (Lowenthal, 1989: 50).

Lowenthale göre eğer bir edebiyat sosyoloğu ortaya koyduğu iddiasının modern iletişim araştırma sahasında işitilmesini arzu ediyorsa, en azından kendi alanına uygun sahalar içinde yer alabilecek bir araştırma programı tartışabilmelidir. Ayrıca zaten diğer kitle iletişim araçları için birikmiş bilimsel deneyimleri ile birleştirebilmelidir (Lowenthal, 1989: 43). Lowenthal'ın iletişim sahasını da ilgilendiren ve edebiyat ile iletişim arasında ortak bir çalışma alanı öneren bu yaklaşımı günümüzde de hala geçerliliğini koruyor görünmektedir.

Hoggart ve Kitle Kültürünün Değeri

Lowenthal'ın yaptığı çalışmalar edebiyatın sosyolojik olanaklarına ilişkin yöntemsel sorunları tamamen çözmeseyse bile bu konuda yapılabilecek bir şeylerin olduğunu fark ettirmesi nedeniyle önemlidir. Hoggart, edebiyatın sosyolojik bağlama kaydırılmasındaki zorluğu ifade etse de bu konuda çaba harcayan diğer bir kişidir (Hoggart, 1966: 277). Hoggart, belli sosyal olguları, onların bireysel ve sosyal anlamlarını aydınlatmak için saygın literatürün dışındakileri de yani popüler sanat veya kitle iletişimini de analiz etmek gerektiğine ilişkin iddiaları da ciddiye almaktadır.

Hoggart'a (1966: 278-282) göre edebiyat, belge örneği olarak kullanılmasından, çalışılan herhangi bir dönemin hammadde kaynağı olmasından, "arka plan" için hücum edilen bir maden olmaktan daha fazla bir şeye işaret etmektedir. Edebiyat kendi içinde toplum hakkında yeni ve ayırt edici bir bilgi formu sağlamaktadır. Hepsinden önemlisi,

edebiyat hayatın görünüşte tam oluşmamış detaylarının arkasında yatabilecek model veya hareketlerin izini sürmek için yeni bütünlük biçimleri arar. Edebiyat bize “o ne ifade etmelidir”i ya da günümüzle ilgiliyseler “gerçekte ne ifade ettiklerini” söylemezler; bize ne ifade etmesi gerektiğini düşünen birisinden bahsederler. Romanın fevkalade verebildiği şey, o zamanki hayatı yaşıyormuş gibi, zaman içindeki tüm seçenekleriyle verdiği doku hissidir.

Hoggart’a (1966: 280-284) göre, edebiyatın toplum araştırmacıları için önemi, araştırmacının onu uygun şekilde okuma becerisine bağlıdır. Dil ve biçime, disiplinli tarafsızca ve tüm dikkatini vermeyi gerektiren zahmetli bir çaba olan bir kitabı uygun şekilde okumak, bizim anladığımızdan daha zordur. Çünkü o çok karmaşık bir organizmadır. Edebiyat çoğu sosyal bilimci tarafından yaygın olarak, tamamen ve bilinçli biçimde beğenisi olan bir kitle için tasarlanmış bir ürün olarak kabul edilir. Analiz için kitle sanatının ticari ve ekonomik ilişkilerinin kesinlikle daha iyi anlaşılması gerekir. Hoggart üretici ve onun izleyicileri, üretici ve onun malzemeleri, izleyici ve malzeme arasındaki ilişkileri, ayrıca farklı zevk düzeyleri ve farklı biçimler arasındaki etkileşimleri basitleştirerek ve en aza indirerek bakılmasını eleştirir.

Hoggart için etki analizlerinden farklı olarak, edebiyat ve edebiyat eleştirisinin, onu çalışanlara yapabileceği desteğin kazandıracağı sağduyu, sosyal bilimlerde kitle iletişim çalışanları için birçok açıdan önemlidir. Bunlar daha iyi metal pirinç parlaticısı gibi, kitle iletişim yapısına açıklık kazandırmaya yardımcı olabilir ve böylece hedeflenen düzeyin altındaki etkilerini değerlendirmemizi sağlayacak veri sunabilir. Onlar, kesinliğinden emin olunmayan şeylerin detaylı algılanmasının önüne geçebilecek, yerleşik varsayımlar içeren anketler ya da elverişsiz diğer testlerden kaçınmak için sosyal bilimcilere yardımcı olabilir. Televizyonun toplumsal etkileri üzerine bir makaleye başlayan sosyal bilimci, sosyal yapıların ve böylece onu işleten bir toplumun içerisindeki yapı tarafından ne olduğu önceden belirlenen medyanın düzeyinin doğası hakkında ilk etapta daha dikkatli düşünceye sahip olması halinde televizyonun temelde “eğlence” olduğu genel varsayımını baştan devre dışı bırakmaktan kurtulabilir (Hoggart, 1966: 284-285).

Hoggart (1966: 286) edebi eleştirel kavrayışın, içerik analizinin daha incelikli hale gelmesine yardımcı olabileceğini savunur. Çünkü ona göre içerik analizi ne kadar gelişmiş olsa da neredeyse her zaman hala kitle iletişimin pek çok biçiminin içsel karakterine gözünü açmada yetersizdir. Bu nedenle, ilgili diğer disiplinlerle işbirliği içindeki edebi eleştiri, kitle iletişim olgusunu tek başına çalışan herhangi birimizin bu güne kadar becerdiğinden daha derin bir tarihsel ve sosyolojik bağlamda kurmaya yardımcı olabilir. Yani, her şeyi hesaba kattığımız zaman, kitle sanatlarına dönük edebi eleştirel analiz toplum bilimsel analizin yerine geçmese de başlıca destek olarak yararlı olacaktır.

Edebi eleştirinin iki ana yaklaşımından biri olan retorik analizi Hoggart için özellikle önemlidir. Retorik değer düşürücü bir anlamda kullanılmamıştır ama yazar ve okuyucu arasındaki ilişkiyi taşıyan özellikle ikna ya da rıza da yardımcı olan biçimsel nitelikler için kullanılan kapsayıcı bir terimdir. Dolayısıyla tonlama ve davranışın payına özel dikkat gerekmektedir. Hoggart’ın (1966: 287) önemini vurguladığı kitlesel sanata

dönük eleştirinin, retorik analizin ima ettiklerinden çok daha geniş unsurlarla -yapısal nitelikler ve farklı türlerin geniş tekrarlamaları, mit, sembol, tematik modeller yoluyla- çalıştığını vurgular.

Hoggart, edebiyat ve sosyoloji gibi farklı uçlardan analiz yaklaşımına geçenlerin, sadece benzer sonuçlara ulaşmayacaklarını aynı zamanda benzer açıklama ve vurgular kullanmalarının ihtimal dâhilinde olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak Hoggart'a göre popüler sanat ve kitle sanatı bize bir toplum hakkında çok şey söylese de onun tercihi Goldman'da olduğu gibi büyük sanattan yanadır (Hoggart, 1966:289). Ancak kendi dönemi için bu yaklaşım bile, bu günkü popüler kültür üzerine yapılan çalışmaların habercisi, oldukça yeni bir düşünce olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Edebiyattan sosyolojik açıdan yararlanma arayışı edebiyatın doğuşundan itibaren hep var olmuştur. Bu çalışmada öncelikle edebiyatın kültürel değerlerin bir taşıyıcı unsuru olarak önemini üzerinde durulmuştur. Ayrıca, edebiyatın sosyolojik analizlerinden başlayıp bu analizlerin kapsamının medya metinlerine evrilmesine katkı sağlayan süreçteki literatür zincirinin ilk halkalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmayla bu gün yaygınlaşmış olan farklı yöntem ve metotlarla medyaya yönelik analiz yaklaşımlarının meşruiyet temelleri daha açık görülebilmektedir. Çalışmada ele alınan düşünürlerin yaklaşımlarında da görüldüğü üzere, medya metinleri üzerinde sorduğumuz pek çok sorunun ilk başlarda edebi metinlere sorulduğunun bilinmesi, edebiyat ve toplum temalı çalışmaların önemini açığa çıkartmaktadır. Çalışmada ortaya konan görüşler dikkate alındığında, iletişim çalışmalarına yönelen araştırmacıların işe kurmacadan başlamaları ve kurmaca ile medya metinleri arasında bir köprü kurarak zorlu patikayı takip etmeleri gerektiği görülmüş olacaktır. Böylece daha geniş bir perspektifle medya metinlerine bakabilmenin ve daha derinlikli yorumlar yapabilmenin olanakları da artacaktır.

Yukarıda önemli görülen isimlerden bazılarını andığımız tüm bu edebiyata sosyolojik yaklaşım denemeleri, Sapiro'nun (2019: 133-135) da belirttiği üzere, kurmaca metinleri diğer toplumsal söylemler arasına yerleştirerek, üretim koşullarıyla ilişkilendirerek, kendi iç analiziyle sınırlandırılması anlayışından kurtulmamızı sağlamak açısından ayrı bir değer taşımaktadır. Edebiyat Sosyolojisinin, kültür sosyolojisi, yayın ve medya sosyolojisi gibi iletişim sahasını ilgilendiren yeni alanların çıkışına nasıl katkıda bulunduğu ipuçları yukarıda anılan yaklaşımlarda yer yer kendini göstermektedir. Ortaya konan bu yaklaşımların, söylem analizi gibi çalışmalara, hukuk, siyaset ve ahlakı da içine alan farklı perspektiflerdeki çalışmalara köprü kurulmasına nasıl yardımcı oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Yine de yeni perspektiflerin ortaya çıkmasına yol açacak internet gibi zeminler dikkate alındığında kat edilecek yol bitmiş görünmemektedir.

Kaynaklar

Anderson Perry (2004) Tarihsel Materyalizmin İzinde, Çevirenler: Mehmet Bakırcı, H. Gürvit, İstanbul: Belge Yayınları.

Bauman, Zygmunt ve Mazzeo, Ricardo, (2019) Edebiyata Övgü, Çeviren: Akın Emre Pilgir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2015), Özgürlük, Çeviren: Kübra Eren, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bahtin, Mihail M. (2001) Karnavaldan Romana (Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar), Derleyen: Sibel Irzık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bahtin, Mihail M. (2005) Rabelais Ve Dünyası, Çeviren: Çiçek Öztekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2015) Akademik Aklın Eleştirisi (Pascalca Düşünme Çabaları), Çeviren: P. Burcu Yalın, İstanbul: Metis Yayınları.

Carlaui, J. C & Fillox J. C. (1985) Edebi Eleştiri, Çeviren: Ayşe Hümeysra Çakmaklı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Eagleton, Terry (1990) Edebiyat Kuramı, Çeviren: Esen Tarım, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Escarpit, Robert (2012) “Edebiyat Sosyolojisi” Edebiyat Sosyolojisi İçinde, Türkçesi: Salih Özer, Editör: Köksal Alver, Sayfa 65-82, Ankara: Hece Yayınları.

Fulford, Robert (2015) Anlatının Gücü (Kitle Kültür Çağında Hikayecilik), Türkçesi: Ezgi Kardelen, İstanbul: Kollektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.

Game, Ann ve Metcalfe, Andrew (1999) Tutkulu Sosyoloji, Çeviren: Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Goldmann, Lucien (2005) Roman Sosyolojisi, Çeviren: Ayberk Erkay, Ankara: Birleşik Yayınevi.

Hoggart, Richard (1966) Literature and Society, The American Scholar, Sayfa: 277-289, Cilt: 35, Sayı: 2, Spring.

Kejanlıoğlu, Beybin (2007)) Eleştirel Teorinin “diğerleri”nden Leo Lowenthal, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayfa: 181-199, Sayı: 110.

Lowenthal, Leo (1989) “On Sociology of Literature” içinde Critical theory and society: A reader, Editörler: Stephen Eric Bronner ve Douglas Mackay Kellner, Sayfa: 40-51, London: Routledge.

Lucacs, Georg (1987) Avrupa Gerçekliği, Çeviren: Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınları.

Lucacs, Georg (2011) Roman Kuramı, Çeviren: Cem Soydemir, İstanbul: Metis Yayınları.

Michaud, Guy (2012) Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması, Edebiyat Sosyolojisi İçinde, Çeviren: Hilmi Uçan, Editör: Köksal Alver, Sayfa: 53-65, Ankara: Hece Yayınları.

Merrill, Francis E.(2012) “Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar”, Edebiyat Sosyolojisi İçinde, Türkçesi: Köksal Alver ve Mustafa Fişne, Sayfa: 101-115, Ankara: Hece Yayınları.

Moran, Berna (1994) Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İstanbul: Cem Yayınevi.

Musil, Robert (1993) Yaşarken Açılan Miras, Çeviren: Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özer, Ömer (2013) Haber Roman (George Orwell ve Yaşar Kemal'den Örneklerle Edebi Gazetecilik /Röportaj), Eskişehir: Literatürk Academia.

Peirce, Charles Sanders, (1931) The Collected Papers of Charle Sander Peirce, Harvard Ün. Pres.

Sapiro, Gisele (2019) Edebiyat Sosyolojisi, Çeviren: Ertuğrul Cenk Gürcan, Ankara: Doğu Batı yayınları.

Swingwood, Alan (2012) “Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar”, Edebiyat Sosyolojisi içinde, Türkçesi: Kaya Bayraktar, Editör: Köksal Alver, Sayfa: 101-113, Ankara: Hece Yayınları.

Şan, M. Kemal (2012) “Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar” Edebiyat Sosyolojisi İçinde, Sayfa: 115-127, Editör: Köksal Alver, Ankara: Hece yayınları.

Tilbe, Ali (2004) “Sartre’ın Bekleyiş Adlı Romanına Goldman’cı Bir Yazın Toplumbilimsel Yaklaşım” Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri içinde, Editör: Köksal Alver, Sayfa: 93-116, Ankara: Hece Yayınları.

Williams, Raymond (1990) Marxizm ve Edebiyat, Çeviren: Esen Tarım, İstanbul, Adam Yayınları.

Williams, Raymond (2010) Kültür ve Meteryalizm, Türkçesi: Ferit Burak Aydar, İstanbul: Sel Yayıncılık.